

บทที่ 1 บทนำ

ความเป็นมาของการศึกษาความเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในเขตอำเภอบ้านแพ้วและอำเภอกะทู้แบบ จังหวัดสมุทรสาคร

การวิจัยความเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในเขตอำเภอบ้านแพ้วและอำเภอกะทู้แบบ จังหวัดสมุทรสาคร เป็นการศึกษาต่อเนื่องในปีที่ 2 ภายใต้ชุดโครงการศึกษาวิจัยสังคมวัฒนธรรมในพื้นที่ชุมชนชายฝั่งทะเลอ่าวไทยบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาถึงลุ่มแม่น้ำท่าจีน ซึ่งในพ.ศ.2559 ได้เก็บข้อมูลในพื้นที่อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสาคร สำหรับในปี พ.ศ.2560 จะเก็บข้อมูลในอำเภอบ้านแพ้วและอำเภอกะทู้แบบ เพื่อให้เห็นภาพรวมเกี่ยวกับพื้นที่วัฒนธรรมและการเปลี่ยนแปลงของความเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในชุมชนท้องถิ่นบริเวณลุ่มแม่น้ำท่าจีน ซึ่งประกอบด้วยชุมชนไทยเชื้อสายจีน ชุมชนไทยรามัญ และชุมชนไทยพื้นถิ่น

จากการศึกษาในปีแรก ผู้วิจัยพบว่าความเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในอำเภอเมืองสมุทรสาครมีลักษณะพหุลักษณะ หรือ การดำรงอยู่ร่วมกันระหว่างความเชื่อทางศาสนาและไสยศาสตร์หลากหลายรูปแบบ ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน สอดคล้องกับนิเวศทางวัฒนธรรมและความสัมพันธ์เชิงอำนาจ/ความรู้ที่คนกลุ่มต่างๆนำไปสร้างความสัมพันธ์และตัวตนทางสังคม ในมิติของนิเวศทางวัฒนธรรม พบว่าในเขตอำเภอเมืองสมุทรสาคร พื้นที่ของความศักดิ์สิทธิ์แบ่งได้เป็น 7 เขต คือ 1) เขตเจ้าพ่อทุ่งนา ซึ่งปัจจุบันชุมชนชาวนาได้หายไป และเปลี่ยนไปเป็นสังคมเมืองอุตสาหกรรม แต่ร่องรอยความเชื่อในวัฒนธรรมเกษตรกรรมยังปรากฏอยู่ในความเชื่อเรื่องเจ้าพ่อแก่นจันทร์ 2) เขตเจ้าพ่อคลองสวนป่าจาก เป็นความเชื่อที่ปรากฏอยู่ในชุมชนมอญซึ่งตั้งถิ่นฐานอายุริมแม่น้ำลำคลองและพึ่งพาอาศัยทรัพยากรธรรมชาติในการยังชีพ เช่น ดัดจากเข็บจาก ทำสวนมะพร้าวและผลไม้ต่างๆ สิ่งศักดิ์สิทธิ์จะเป็นที่ยึดเหนี่ยวของชาวบ้าน เช่น ศาลเจ้าพ่อโสมศาลริมคลองอ้อมโรงเห็บ 3) เขตเจ้าพ่อคู้งน้ำ เกิดขึ้นในบริเวณคลองสุนัขหอนซึ่งเป็นที่ยึดเหนี่ยวของชาวไทยและชาวมอญ ชุมชนต่างๆจะมีเจ้าพ่อเจ้าแม่ประจำคู้งน้ำของตน ซึ่งจะมีประเพณีเช่นไหว้เป็นประจำทุกปี เช่นเจ้าพ่อหลวงช้างพัน และเจ้าพ่อจำจำป่า 4) เขตเจ้าพ่อท่าเรือประมง ปรากฏอยู่ในชุมชนไทยเชื้อสายจีน โดยเฉพาะในเขตท่าลอมและนหาชัย ซึ่งมีการสร้างศาลเจ้าจีนไว้เป็นที่พึ่งและเคารพบูชาสำหรับชาวประมงที่ออกเรือไปหาปลาในทะเล 5) เขตเจ้าแม่มาถุ้ง เป็นพื้นที่ที่เปลี่ยนแปลงจากอดีตเคยเป็นชาวนาและสวนผลไม้ ไปสู่การขุดบ่อเลี้ยงกุ้งเลี้ยงปลาและสัตว์น้ำ ทำให้ชาวบ้านขุดพบดินตะกอนที่ฝังอยู่ในดิน จึงนำขึ้นมากราบไหว้บูชาเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำบ้าน 6) เขตเจ้าพ่อนากลิ้อ ปรากฏอยู่ในชุมชนไทยพื้นถิ่นและชุมชนไทยเชื้อสายจีน ซึ่งยังชีพด้วยการทำนากลิ้อชาวบ้านจะนับถือเจ้าพ่อที่คอยคุ้มครองดูแลและสร้างขวัญกำลังใจให้กับการทำนากลิ้อและขายเกล็ด โดยเฉพาะเจ้าพ่อคอนยาวและเจ้าพ่อปากคลองนาขวาง 7) เขตเจ้าพ่อชายฝั่งทะเล อยู่ในชุมชนไทยเชื้อสายจีนซึ่งทำมาหากินอยู่กับทะเล ตั้งแต่ชายฝั่งด้านตะวันตกไปจนถึงด้านตะวันออกของแม่น้ำท่าจีน ชุมชนเหล่านี้จะมีศาลเจ้าและมีพิธีเช่นไหว้เจ้าพ่อ เช่น เจ้าพ่อมัจฉาดู เจ้าพอกิมทัง เจ้าพ่อบุณ เจ้าพ่อปู่ทะเล เป็นต้น

เมื่อการทำมาหากินของไทยเชื้อสายจีน ชาวมอญ และชาวไทยพื้นถิ่นเปลี่ยนไปสู่การเป็นแรงงานรับจ้างในภาคอุตสาหกรรมในช่วงทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา การพึ่งพาธรรมชาติแบบเก่าค่อยๆเลือนหายไป พร้อมกับ การเสื่อมโทรมของดิน น้ำ ที่พระชนตามธรรมชาติ และสัตว์น้ำ ความเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เคยทำหน้าที่สร้างกฎระเบียบทางสังคมและการมีสำนึกเพื่อส่วนร่วมจะค่อยๆหายไป ผู้คนจะปรับใช้ความเชื่อแบบเก่าเข้ากับความเชื่อแบบใหม่ที่ตอบสนองกับวิถีชีวิตในระบบทุนนิยมที่เต็มไปด้วยการแข่งขันทางเศรษฐกิจ ทำให้หน้าที่ของสิ่งศักดิ์สิทธิ์จะถูกใช้เพื่อความสำเริงสำเริญเงินทอง โชคลาภ และผลประโยชน์ส่วนตัว เช่น การบ้านานของโชคลาภจากเจ้าแม่ตะเคียน พิธีกรรมแก้ปีชง เสริมดวงชะตา สะเดาะเคราะห์ในศาลเจ้าจีน เป็นต้น

ในมิติความสัมพันธ์อำนาจและความรู้ พบว่าวิถีชีวิตในสังคมเกษตรกรรมแบบพึ่งธรรมชาติ ผู้คนยังคงใช้ความรู้จากคำสอนทางศาสนาซึ่งได้อิทธิพลมาจากพระสงฆ์มาเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต ซึ่งมีผลทำให้การบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์เช่น ผีบรรพบุรุษและเจ้าพ่อเจ้าแม่ประจำชุมชนสัมพันธ์กับระบบศีลธรรมที่อบรมสั่งสอนสมาชิกในครัวเรือนและชุมชนให้รู้จักเคารพศอกของส่วนรวม ในขณะที่วิถีชีวิตในสังคมเมืองอุตสาหกรรม ผู้คนมีความรู้จากระบบการศึกษาสมัยใหม่ รวมทั้งความรู้แบบวิชาชีพในสาขาวิชาต่างๆซึ่งนำไปใช้ทำงานในหน่วยงานและองค์กรภายใต้ระบบทุนนิยมแบบตะวันตก ความรู้เหล่านี้สอนให้คนต้องพัฒนาตัวเองให้มีทักษะและความสามารถในการประกอบอาชีพเพื่อแข่งขันทางเศรษฐกิจ ถือเป็นความรู้เชิงวัตถุวิสัยที่ตอบสนองความสำเริงสำเริญทรัพย์สินเงินทอง ผู้คนในสังคมเมืองอุตสาหกรรมและวัฒนธรรมบริโภคนิยมปรับตัวโดยการเอาความเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์หลายแบบมาเป็นที่ยึดถือบูชาและความสำเร็จทางวัตถุ เช่น วัดและศาลเจ้าหลายแห่งจะสร้างพิธีกรรมและวัตถุมงคลเพื่อเสริมดวงชะตาและโชคลาภ ดังนั้น ความเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในสังคมอุตสาหกรรมจึงมุ่งตอบสนองความต้องการส่วนบุคคลมากกว่าการคำนึงถึงกฎระเบียบทางศีลธรรมที่สอนให้คนเห็นประโยชน์แก่ผู้อื่น

การเปลี่ยนแปลงความเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เกิดขึ้นสะท้อนให้เห็นวิถีคิดและวิถีปฏิบัติทางสังคมและวัฒนธรรมของคนที่ต้องดิ้นรนดิ้นรนเพื่อความอยู่รอด (คำว่า บทเรียน คำสอน) และอัตวิสัย (อารมณ์ความรู้สึก) มาประกอบสร้างพิธีกรรมความเชื่อเรื่องเจ้าพ่อเจ้าแม่ ผีและวิญญาณที่ศักดิ์สิทธิ์ อำนาจเหนือธรรมชาติ วัตถุมงคล และเครื่องรางของขลัง สิ่งเหล่านี้สะท้อนแบบแผนการดำเนินชีวิตที่เปลี่ยนจากการสังคมเกษตรกรรมซึ่งคนมีสำนึกเพื่อส่วนร่วมไปสู่สังคมเมืองอุตสาหกรรมที่คนมุ่งหาความสำเร็จส่วนบุคคล ข้อค้นพบจากการศึกษาในปีที่หนึ่ง จะนำมาเปรียบเทียบกับการศึกษาในปีที่สอง เพื่อทำความเข้าใจความเหมือนและความแตกต่างเกี่ยวกับวิถีคิดและวิถีปฏิบัติในความเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์

วัตถุประสงค์

- 1 เพื่อเก็บข้อมูลสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในวัดและศาลเจ้าของคนไทยเชื้อสายจีน มอญ และไทดำ
- 2 เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวิถีชีวิต ความเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์และพิธีกรรม
- 3 เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงบทบาทหน้าที่ของความเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์

โจทย์การวิจัย

การวิจัยนี้ต้องการศึกษาว่าความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในเขตอำเภอบ้านแพ้ว และอำเภอกระทุ่มแบน จังหวัดสมุทรสาคร มีความสัมพันธ์อย่างไรกับวิถีชีวิต อัตลักษณ์ และพิธีกรรมของชาวไทยพื้นถิ่น ชาวไทยเชื้อสายจีน ชาวไทดำ และชาวไทยรามัญ และความเชื่อเหล่านี้มีการปรับเปลี่ยนไปอย่างไรภายใต้บริบทสังคม เศรษฐกิจแบบทุนนิยม และการกลายเป็นเมืองอุตสาหกรรม

ขอบเขตการวิจัย

เนื้อหาของการวิจัยนี้จะครอบคลุมประเด็นความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ได้แก่ เทพเจ้า เจ้าพ่อ เจ้าแม่ของชาวไทยเชื้อสายจีน ชาวไทดำ และชาวไทยรามัญ ที่อาศัยในเขตอำเภอบ้านแพ้ว และอำเภอกระทุ่มแบน จังหวัดสมุทรสาคร รวมถึงเก็บข้อมูลพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และวิถีชีวิตของคนกลุ่มต่างๆ

ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยเรื่องนี้เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพที่เก็บข้อมูลภาคสนาม โดยมีระเบียบวิธีวิจัยดังต่อไปนี้

- 1 พื้นที่ศึกษา ได้แก่ เขตอำเภอบ้านแพ้ว และอำเภอกระทุ่มแบน จังหวัดสมุทรสาคร
- 2 ระยะเวลาศึกษาและเก็บข้อมูล ตั้งแต่ตุลาคม 2559 ถึง มิถุนายน 2560
- 3 การเก็บข้อมูล แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะคือ ข้อมูลเอกสารและข้อมูลจากการสัมภาษณ์
- 4 วิธีการหาตัวอย่างคนให้สัมภาษณ์ อาศัยการลงพื้นที่เพื่อพูดคุยกับชาวบ้าน ผู้นำชุมชน ผู้ดูแลศาลเจ้า เจ้าหน้าที่องค์การบริหารส่วนท้องถิ่น และเทศบาล

5 วิธีการสัมภาษณ์ ใช้วิธีพูดคุยแบบตัวต่อตัว ใช้คำถามแบบปลายเปิด มีการบันทึกคำสัมภาษณ์และนำมาถอดเทป ประเด็นในการสัมภาษณ์ที่สำคัญได้แก่ ประวัติชุมชนและหมู่บ้าน ประวัติชีวิต การทำมาหากิน วิถีชีวิต ประเพณี พิธีกรรม และการนับถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์

ทบทวนการศึกษาวิจัยและแนวคิดทฤษฎี

ในโลกตะวันตก การศึกษาความเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์เริ่มต้นจากงานเขียนของนักมานุษยวิทยา 2 คน คือ Edward B. Tylor (1871) และ James George Frazer (1925) การศึกษาของ Tylor คือเรื่อง Primitive Culture อธิบายความเชื่อทางศาสนาในสังคมชนเผ่า ซึ่งถูกตีความว่าเป็นสิ่งลึกลับหลังและด้อยความจริง Tylor เชื่อว่าความเชื่อทางศาสนาในสังคมหลังนี้ยังคงสนใจอำนาจเหนือธรรมชาติและภูตผีปีศาจ ทำให้เขาเสนอแนวคิดเรื่อง "วิญญาณนิยม" (Animism) ซึ่งหมายถึงความเชื่อเรื่องวิญญาณที่สิ่งอยู่ในวัตถุสิ่งของและธรรมชาติ (Bowen, 2011, p. 16) Tylor มองว่าลัทธิวิญญาณนิยม คือวิวัฒนาการลำดับขั้นของมนุษย์ก่อนที่จะพัฒนาความคิดโดยใช้เหตุผลแบบวิทยาศาสตร์ ซึ่งศาสนาในสังคมที่เจริญแล้วจะเลิกเชื่อภูตผีปีศาจและเวทมนต์คาถา (Stein and Stein, 2005, p. 21) ส่วนการศึกษาของ Frazer คือเรื่อง The Golden Bough: A Study in Magic and Religion ตีพิมพ์ครั้งแรกในปี ค.ศ.1890 เสนอความคิดเรื่องเวทมนต์ในฐานะเป็นความเชื่อของมนุษย์ในสังคมที่ไม่เจริญและยังขาดความรู้วิทยาศาสตร์ ซึ่งถือเป็นรากฐานและต้นกำเนิดของวัฒนธรรมและอารยธรรมของมนุษยชาติ (Muntean, 1994, p.5) การศึกษาของ Tylor และ Frazer ถูกอธิบายว่าเป็นการศึกษาแนว Intellectualist ซึ่งมองความเชื่อในฐานะเป็นเหตุการณ์ทางสังคมที่มนุษย์แสดงออกภายใต้เวลาและสถานที่ (Morris, 2006, p.3)

อิทธิพลความคิดของ Tylor ได้รับการโต้เถียงในหมู่นักมานุษยวิทยาอย่างกว้างขวาง เพราะ Tylor ใช้ความคิดแบบตะวันตกเป็นบรรทัดฐาน โดยมองข้ามเงื่อนไขทางวัฒนธรรมที่หล่อหลอมให้มนุษย์ในสังคมอื่นมีความเชื่อทางศาสนาที่ต่างออกไป การแยกคู่ตรงข้ามระหว่าง "ศาสนา" กับ "โดยศาสตร์" เป็นวิธีคิดแบบตะวันตกซึ่งได้แยกกิจกรรมทางศาสนาให้เป็นเรื่องเหตุผลซึ่งประกอบด้วย นักบวช คำสอน พิธีกรรม การอบรมสั่งสอนศีลธรรม และศาสนสถาน และแยกกิจกรรมทางโดยศาสตร์เป็นเรื่องของความรู้เหตุผล (Stein and Stein, 2005, p.20) ความคิดของ Tylor ได้รับอิทธิพลมาจากทฤษฎีวิวัฒนาการ ซึ่งชาวตะวันตกสร้างลำดับขั้นพัฒนาการทางวัฒนธรรมของมนุษยชาติ

ในช่วงทศวรรษ 1990 การศึกษาของ Nurit Bird-David (1999) ตั้งข้อสังเกตที่น่าสนใจว่าแนวคิด "วิญญาณนิยม" ไม่ใช่เรื่องของความรู้เหตุผลหรือเป็นวัฒนธรรมของคนด้อยความจริง หากแต่เป็นเรื่องของ "การแสวงหาความรู้เชิงสัมพัทธ์" (Relative Epistemology) หมายถึงมนุษย์ในแต่ละวัฒนธรรมจะมีวิธีการอธิบายความเป็นไปในโลกผ่านโลกทัศน์ของตัวเอง สังคมที่เชื่อว่ามีวิญญาณสิ่งอยู่ในธรรมชาติ สังคมนั้นกำลังมองธรรมชาติในฐานะ "บุคคล" เพื่อที่จะทำให้มนุษย์จัดระเบียบความสัมพันธ์กับธรรมชาติในฐานะเป็นสิ่งมีชีวิต ประเด็นนี้ Bird-David อธิบายว่าการมองธรรมชาติมีวิญญาณ คือการสร้างระบบศีลธรรมประเภทหนึ่งที่มีมนุษย์มิได้คิดว่าตนเองมีอำนาจเหนือธรรมชาติ หากแต่มองเห็น

ธรรมชาติในฐานะผู้มีอำนาจตัดสินใจคุณและให้โทษต่อมนุษย์ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติภายใต้ลัทธิวิญญูญาณนิยมจึงมีลักษณะต่างตอบแทน ซึ่งสอนให้มนุษย์รู้จักการเคารพบูชาธรรมชาติ โลกทัศน์ดังกล่าวนี้จะต่างไปจากวิธีคิดแบบวิทยาศาสตร์ที่มองธรรมชาติในฐานะ "วัตถุ" ที่มนุษย์สามารถเข้าไปควบคุมจัดการและนำมาใช้ประโยชน์

การมองลัทธิวิญญูญาณนิยมในฐานะเป็นวิธีการแสวงหาคำขวัญ อาจช่วยให้เราเห็นประสบการณ์ทางศาสนาและความเชื่อที่ต่างไปจากทฤษฎีวิวัฒนาการทางสังคม การแยกคู่ตรงข้ามระหว่างโลกวิญญูญาณกับโลกวัตถุ ซึ่งปรากฏอยู่ในสังคมตะวันตกในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 นำไปสู่ความรู้แบบเหตุผลนิยม (Rationalism) ที่แยกมนุษย์ออกจากธรรมชาติ โดยมองมนุษย์เป็นผู้มีสติปัญญา มองธรรมชาติเป็นวัตถุ แต่ในสังคมชนเผ่ามิได้แยกสองสิ่งนี้ออกจากกัน หากแต่มองคู่ธรรมชาติและมนุษย์เป็นสิ่งที่ดำรงอยู่ร่วมกันและมีจิตวิญญาณเหมือนกัน โลกทัศน์วิญญูญาณนิยมจึงสะท้อนความรู้อีกแบบหนึ่งที่ไม่ได้ใช้ระบบเหตุผลเป็นเครื่องมือในการสร้างความรู้ หากแต่ใช้ความเชื่อความศรัทธาและเวทมนต์คาถาเป็นเครื่องมือสื่อสารกับวิญญาณและอำนาจเหนือธรรมชาติ ซึ่งสิ่งเหล่านี้จะสอนให้มนุษย์เข้าใจโลกที่ตนเองดำรงอยู่ได้

จากการศึกษาในปีที่หนึ่ง ผู้วิจัยได้ทบทวนการศึกษาและองค์ความรู้เกี่ยวกับความเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในสังคมไทย พบว่ามีแนวการศึกษาทั้งหมด 5 แนว คือ หนึ่ง ความเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในฐานะอัตลักษณ์ของกลุ่มคน เป็นการอธิบายวัฒนธรรมของกลุ่มคนที่ปรากฏอยู่ในความเชื่อมี วิญญูญาณและอำนาจเหนือธรรมชาติ ซึ่งคนในชุมชนจะสืบทอดและปฏิบัติเป็นจารีตประเพณี สอง ความเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในฐานะโครงสร้างชุมชน อธิบายกฎเกณฑ์และระเบียบทางสังคมที่ปรากฏอยู่ในความเชื่อเรื่องมี วิญญูญาณและอำนาจเหนือธรรมชาติซึ่งทำให้ชุมชนดำรงอยู่ได้ สาม ความเชื่อในสังคมเมืองสมัยใหม่ อธิบายวิถีชีวิตของคนเมืองในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมซึ่งพึ่งสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในฐานะผู้ช่วยแก้ปัญหาชีวิตในเรื่องต่างๆ สี่ ความเชื่อกับสัญลักษณ์และพิธีกรรม อธิบายความหมายของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ปรากฏอยู่ในสัญลักษณ์และพิธีกรรมซึ่งทำให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธา และห้า ความสัมพันธ์ระหว่างพุทธ พราหมณ์ ผี อธิบายการดำรงอยู่ร่วมกันระหว่างลัทธิความเชื่อทางศาสนาและไสยศาสตร์ ซึ่งมีผลต่อการสร้างแบบแผนทางวัฒนธรรม

ตารางเปรียบเทียบกระบวนทัศน์ในการศึกษาความเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์

กระบวนทัศน์	สาระสำคัญ
1 กระบวนทัศน์หน้าที่นิยม	มนุษย์ใช้สิ่งศักดิ์สิทธิ์เพื่อแก้ไขปัญหาต่างๆในชีวิต
2 กระบวนทัศน์จิตวิเคราะห์	การบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ช่วยให้มนุษย์รู้สึกมั่นคงปลอดภัยในชีวิต
3 กระบวนทัศน์โครงสร้างนิยม	ความเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ช่วยสร้างกฎเกณฑ์และระเบียบทางสังคม
4 กระบวนทัศน์สัญลักษณ์นิยม	ความเชื่อจะถูกแสดงออกผ่านสัญลักษณ์ที่เป็นรูปธรรมและจับต้องได้
5 กระบวนทัศน์นิเวศน์วัฒนธรรม	สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติดีผลต่อการสร้างความเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์
6 กระบวนทัศน์อำนาจ/ความรู้	ความเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์คือความรู้ที่มนุษย์ใช้อธิบายชีวิตและสังคม

เท่าที่ผ่านมานี้ แนวการศึกษาความเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในสังคมไทย อาศัยกรอบทฤษฎีและกระบวนทัศน์ทางมานุษยวิทยาที่แตกต่างกัน 6 แบบ คือ แบบที่หนึ่ง กระบวนทัศน์หน้าที่นิยม อธิบายความเชื่อว่ามีหน้าที่บางอย่างซึ่งทำให้

มนุษย์เกิดความสบายใจหรือช่วยจัดระเบียบทางสังคม แบบที่สอง กระบวนทัศน์จิตวิเคราะห์ อธิบายว่าความเชื่อช่วยปลดปล่อยความคับข้องใจและความกังวลใจของมนุษย์ แบบที่สาม กระบวนทัศน์โครงสร้างนิยม อธิบายว่าความเชื่อช่วยจรรโลงให้สังคมดำรงอยู่ได้และทำให้มนุษย์มีความมั่นคงในการดำเนินชีวิต แบบที่สี่ กระบวนทัศน์สัญลักษณ์นิยม อธิบายว่าความเชื่อจะแสดงออกด้วยระบบสัญลักษณ์ที่มีความหมายต่อการดำเนินชีวิตและตอบสนองอารมณืความรู้สึกของมนุษย์ แบบที่ห้า กระบวนทัศน์นิเวศวัฒนธรรม อธิบายว่าความเชื่อจะถูกแสดงออกมาได้ไม่เพียงไขความสัมพันธ์ระหว่างวิถีชีวิตและสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ แบบที่หก กระบวนทัศน์อำนาจ/ความรู้ อธิบายว่าความเชื่อสะท้อนความรู้ที่มนุษย์นำไปอธิบายตัวตนและสังคม ซึ่งนำไปสู่ความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่มนุษย์มีจะยอมรับหรือปฏิเสธการใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับคนอื่น

กระบวนทัศน์ทั้ง 6 แนว นักวิชาการไทยนำไปใช้วิเคราะห์ความเชื่อสังคมศาสตร์ที่บริบทที่ต่างกัน ซึ่งแนวที่มักได้รับความนิยมมากที่สุดคือกระบวนทัศน์หน้าที่นิยม โครงสร้างนิยมและจิตวิเคราะห์ กระบวนทัศน์เหล่านี้จะสนใจกฎระเบียบทางสังคมที่ปรากฏอยู่ในความเชื่อเรื่องผี วิญญาณ และอำนาจเหนือธรรมชาติ ซึ่งทำให้การวิเคราะห์สังคมและวัฒนธรรมเน้นเรื่องเอกภาพ ความมั่นคงและความสมดุล ส่วนการศึกษาที่ใช้กระบวนทัศน์สัญลักษณ์นิยมจะสนใจอธิบายความหมายที่แสดงออกในพิธีกรรมและความเชื่อ กระบวนทัศน์ที่นักวิชาการไทยยังใช้น้อยคือ กระบวนทัศน์นิเวศวัฒนธรรมและกระบวนทัศน์อำนาจ/ความรู้ ซึ่งสนใจการเปลี่ยนแปลงและความไม่คงที่ของความเชื่อ ตัวอย่างการศึกษาแนวนี้เช่น การศึกษาของสุริยา สมุทคุปดีและคณะ (2539) เรื่อง ทวงเจ้าเข้าผี วากรรมของลัทธิผีและวิฤตการณ์ของความทันสมัยในสังคมไทย อธิบายให้เห็นความเชื่อเรื่องผีและวิญญาณในสังคมเมือง โดยศึกษาพิธีเข้าทรงซึ่งสะท้อนวิถีชีวิตชนชั้นกลางและแรงงานที่ต้องเผชิญกับการต่อสู้แข่งขันทางเศรษฐกิจ เพราะคนเมืองต้องการมีโชคลาภ ร่ำรวยและประสบความสำเร็จในทรัพย์สินเงินทอง และอีกด้านหนึ่งสะท้อนให้เห็น วากรรมได้ต่อบทบาทระหว่างกลุ่มที่ยอมรับและกลุ่มที่ปฏิเสธการทวงเจ้า การศึกษานี้พยายามทำความเข้าใจบริบทของการเกิดขึ้นของพิธีทวงเจ้าและการโต้เถียงทางสังคม ผู้วิจัยมองว่าการปรากฏขึ้นอย่างแพร่หลายของพิธีทวงเจ้าเข้าผีในเขตเมือง คือวิธีการตอบโต้วากรรมพุทธศาสนาที่สร้างโดยรัฐซึ่งต้องการสร้างมาตรฐานทางศีลธรรมภายใต้คำสั่งของศาสนาพุทธเพียงอย่างเดียว แต่พิธีกรรมเข้าทรงได้นำเอาคติพุทธ มีและไสยศาสตร์มาใช้พร้อมๆกันโดยมิได้แบ่งแยกว่าแบบไหนดีกว่ากัน นอกจากนี้ผู้วิจัยยังวิเคราะห์ว่าการทวงเจ้าเข้าผีสะท้อนวิฤตการณ์ของความทันสมัย หมายถึง ปัญหาสังคม ความยากจน ช่องว่างทางชนชั้น ความไม่เท่าเทียมทางเศรษฐกิจ การทำลายทรัพยากร มลพิษ และการคอร์รัปชัน เป็นต้น วิฤตการณ์เหล่านี้ส่งผลให้คนขาดความมั่นใจในการดำเนินชีวิต จึงต้องหันไปหาสิ่งศักดิ์สิทธิ์และไสยศาสตร์ การศึกษานี้ช่วยให้เข้าใจว่าความเชื่อของคนเมืองสัมพันธ์กับวิถีชีวิตสมัยใหม่ที่เต็มไปด้วยความไม่เท่าเทียมทางสังคม

การศึกษาที่ใช้กระบวนทัศน์นิเวศวัฒนธรรม ได้แก่ การศึกษาของพัฒนาภรณ์ สีลาฤทธิ์ (2555) เรื่อง ศรัทธาวิวัฒน์ การปรับตัวเชิงนิเวศวิทยาวัฒนธรรม กลุ่มชาติพันธุ์ไทดำ การศึกษานี้การปรับตัวของความเชื่อในกลุ่มชาติพันธุ์ไทดำที่สัมพันธ์กับถิ่นที่อาศัยในเขตจังหวัดเตยนเบียน ประเทศเวียดนาม เปรียบเทียบการการตั้งถิ่นที่อยู่อาศัยในเขตลุ่มน้ำภาคกลางของประเทศไทย เพื่อทำความเข้าใจวิถีชีวิต ประเพณี พิธีกรรม สังคม วัฒนธรรมที่แสดงออกภายในระบบนิเวศน์

ที่ต่างกัน โดยผู้ศึกษาเก็บข้อมูลในพื้นที่ชุมชนบ้านหนองปร่ง ตำบลหนองปร่ง อำเภอเขาย้อย จังหวัดเพชรบุรี และชุมชนบ้านเกาะแกะ ตำบลบางปลา อำเภอบางเลน จังหวัดนครปฐม ผู้วิจัยอธิบายว่าความศรัทธาและความเชื่อของชาวไทดำมีพื้นฐานมาจากความกลัวและการสร้างภาพในจินตนาการถึงพลังอำนาจเหนือธรรมชาติให้กลายเป็นสิ่งที่ตลบอบอวลปกคลุมคุ้มครองชีวิต ซึ่งแสดงออกด้วยการเคารพธรรมชาติและพิธีกรรมเช่นไหว้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ชาวไทดำที่อาศัยอยู่ในเวียดนามจะอยู่ในสภาพแวดล้อมธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ ทำให้มองธรรมชาติเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์และมีผลต่อการแสดงออกทางวัฒนธรรม ประเพณีและพิธีกรรม เมื่อไทดำอพยพย้ายถิ่นมาอยู่ในประเทศไทย ชาวไทดำได้ปรับตัวทางความเชื่อที่สัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมและที่อยู่อาศัยใหม่ โดยการนำเอาความเชื่อพุทธศาสนาเข้ามาปฏิบัติร่วมกับความเชื่อเรื่องผี เพราะชาวไทดำในประเทศไทยจะตั้งถิ่นฐานอยู่ใกล้กับวัด เมื่อมีการประกอบพิธีกรรมจึงเชิญพระสงฆ์มาร่วมงานด้วย นอกจากนั้น เรือนไทดำในประเทศไทยจะไม่มีได้ดูน ส่งผลให้ชั้นตอนพิธีกรรมบางอย่างหายไป หรือเปลี่ยนไปทำให้พื้นที่ใหม่ เช่น แต่เดิมจะตั้งศพไว้ใต้ถุนบ้านเปลี่ยนไปตั้งศพในวัดแทน ซึ่งวัดจะกลายเป็นศูนย์กลางของประเพณีและวัฒนธรรมของไทดำ ในขณะที่ศาลพ่อปู่หรือศาลผีประจำหมู่บ้านมิได้มีทุกหมู่บ้าน แต่จะมีศาลเพียงไม่กี่แห่งที่คนจากหลายหมู่บ้านจะมาทำพิธีร่วมกัน

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าการศึกษาของพัฒนาปกรณ์ สีลาฤทธิ์ (2555) จะอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อกับระบบนิเวศวิทยาที่ส่งผลต่อการแสดงออกในพิธีกรรมและวัฒนธรรม แต่เป็นการอธิบายที่นำเอากรอบทฤษฎีจิตวิเคราะห์และอิทธิพลของวัตถุมาซึ่งวัดและประเพณีแบบแผนทางวัฒนธรรม ซึ่งอาจจะเป็นข้อขัดแย้งในการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงความเชื่อของชาวไทดำ เนื่องจากกระบวนการที่คนนิเวศน์วัฒนธรรมเคยมีข้อบกพร่องที่ให้ความสำคัญกับปัจจัยทางธรรมชาติมากเกินไป จนมองข้ามปัจจัยด้านบริบททางการเมืองและเศรษฐกิจที่มีอำนาจครอบงำการดำเนินชีวิต โดยเฉพาะระบบเศรษฐกิจทุนนิยมและการเมืองแบบเสรีนิยมที่รัฐไทยนำมาควบคุมวิถีชีวิตของพลเมือง ซึ่งมีผลต่อกลุ่มไทดำเช่นเดียวกับกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ดังนั้น การวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงความเชื่อโดยอาศัยกระบวนการที่คนนิเวศน์วัฒนธรรมเพียงอย่างเดียวอาจไม่เพียงพอต่อการทำความเข้าใจความซับซ้อนของการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมในยุคโลกาภิวัตน์และระบบทุนนิยมโลก

ในการศึกษาทางมานุษยวิทยาของสุเมิตร ปิติพัฒน์และเสมอชัย พูลสุวรรณ(2540) เรื่องลาวโซ่ง พลวัตของระบบวัฒนธรรมในรอบสองศตวรรษ ได้ชี้ให้เห็นการเปลี่ยนแปลงทางความเชื่อที่สัมพันธ์กับบริบททางการเมือง โดยอธิบายว่าลาวโซ่งที่อพยพมาอยู่ในสยามต้องถูกควบคุมภายใต้ระบบศักดินา ซึ่งลาวโซ่งจะมีฐานะเป็นไพร่ที่ต้องส่งส่วยและเป็นแรงงานไปรับใช้เจ้าขุนมูลนาย ชาวลาวโซ่งที่เคยเป็นชนชั้นเจ้านายเมื่ออยู่ในสิบสองจุไทย ก็ถูกลดฐานะให้เป็นไพร่ ทำให้ลาวโซ่งในสยามมีฐานะไม่แตกต่างมากนัก ส่งผลต่อวิถีการปฏิบัติทางความเชื่อที่ลาวโซ่งชนชั้นเจ้านาย (ผู้ดี) เคยจัดพิธีเสนเรือนใหญ่กว่าชนชั้นล่าง(ผู้ด้อย) ต้องเปลี่ยนมาเป็นการจัดพิธีเหมือนกับผู้ด้อย ประเด็นชี้ให้เห็นว่าบริบททางการเมืองมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมและการแสดงออกต่อความเชื่อ

สำหรับในการศึกษาความเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในเขตอำเภอบ้านแพ้วและอำเภอกะหุ่มแบน จังหวัดสมุทรสาคร จะนำแนวคิดนิเวศน์วัฒนธรรม นิเวศน์ทางการเมือง และแนวคิดอำนาจ/ความรู้มาเป็นแนวทวิวิเคราะห์ร่วมกัน เพื่ออธิบาย

การเปลี่ยนแปลงความเชื่อของคนท้องถิ่นที่สัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมธรรมชาติ ดินที่อยู่อาศัย การทำมาหากิน วิถีทางสังคมและเศรษฐกิจ เพื่อทำความเข้าใจว่าความเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์มีการเปลี่ยนแปลงไปตามช่วงเวลา ไม่ได้หยุดนิ่งอยู่กับที่ คนท้องถิ่นมีการนำเอาความเชื่อแบบเดิมมาปรับแต่งให้เข้ากับสถานการณ์และวาทกรรมใหม่ และมีการสร้างความเชื่อใหม่ๆขึ้นมา ความเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในท้องถิ่นจึงมีลักษณะผสมผสาน (hybrid) ชาวบ้านจะนำเอาสิ่งศักดิ์สิทธิ์จากลัทธิความเชื่อแบบต่างๆ มารวมกัน ทั้งไสยศาสตร์ พุทธศาสนาแบบเถรวาท พุทธศาสนาแบบมหายาน การนับถือผีสายเทวดา และอำนาจเหนือธรรมชาติ

